Aristotelés o Thalétově pojetí počátku

ARISTOTLE ON THALES'S CONCEPTION
OF ORIGIN

RADIM KOČANDRLE

Fakulta filozofická

Západočeské univerzity v Plzni

Sedláčkova 38

306 14 Plzeň

rkocandr@kfi.zcu.cz

ABSTRAKT

Aristotle's influential conception of the four causes may have tendentiously skewed our view of his predecessors, but even so, we might be able to discern in it the outlines of the original Presocratic conceptions. We could thus see the emphasis on 'origins' as, among other things, the archaic thinkers' focus on the origin and maintenance of life. These are, after all, the reasons which Aristotle himself lists in connection with Thales's conception of origin in the first book of his *Metaphysics*, where he discusses the connection between moisture, warmth, and life. Interest in these factors is characteristic for archaic philosophy. We can, meanwhile, assume that Aristotle's claim that Thales believed water to be the origin may be due to the Milesian's link to an ancient tradition where water indeed played an important role. Of decisive importance may have been a report, included as part of cosmology – one of the areas Thales was especially interested in – that the Earth rests on water.*

* Studie je realizována na základě projektu GA ČR GA15-08890S.

Naše povědomí o předsókraticích zůstane silně ovlivněno Aristotelem a jeho koncepcemi, které ve svém výkladu předchůdců uplatnil. Od časů badatelů, jakými byli H. F. Cherniss¹ nebo J. B. McDiarmid², je známou skutečností, že aristotelské čtení předsókratiků prizmatem „počátku“ (ἀρχή), které vychází z jeho vlastního pojetí příčin, je výrazně tendenční. Přesto se můžeme ptát, zda Aristotelés nereagoval na určitou významnou stránku přítomnou v jejich myšlení. Podobným charakteristickým rysem mohly být totiž kosmogonické výklady nebo popisy vzniku a typických projevů života. A právě na druhý z uvedených motivů položíme důraz.

Úzce se přitom zaměříme na Aristotelovu referenci o pojetí „počátku“ Thaléta z Mílétu, kterého klade na samotný práh filosofie.

— VODA JAKO POČÁTEK

Když se Aristotelés v I. knize *Metafyziky* zabývá předmětem a cíli vědění, které nazývá moudrostí, přičemž jde *de facto* o „první filosofii“, ukazuje, že má v prvé řadě vykládat „počátky a příčiny“ (ἀρχὰς καὶ αἰτίας).³ Vědění je podle něho založeno na poznání počátků a příčin, neboť každý o něčem ví něco až tehdy, když pozná jeho první příčinu.⁴ Podobně se ostatně vyjadřuje například i na začátku druhé kapitoly I. knihy

1 Srov. Cherniss 1935.

2 Srov. McDiarmid 1953.

3 Aristotelés, *Met.* I,1,982a2.

4 Aristotelés, *Met.* I,3,983a25–26.

*Druhých analytik.*⁵ Bezprostředně nato Aristotelés poukazuje k tomu, že existují čtyři druhy příčin: ve smyslu tvaru, látky, účinku a účelu. Ačkoli sám připomíná, že se příčinami zabýval již ve *Fyzice*, chce se znovu vrátit až ke svým předchůdcům, neboť i oni podle něho zastávali některé „počátky a příčiny“.⁶ Daný krok Aristotelés zdůvodňuje snahou o nalezení případných dalších příčin k těm, které sám rozlišuje. Je přitom evidentně veden zájmem celé své pojetí podpořit a zároveň ukázat, že jeho koncepce je vyvrcholením veškerého dosavadního myšlení. Díky tomuto kroku ovšem začlení své vybrané předchůdce do tradice filosofie.⁷

Připomeňme, že klíčový termín „počátek“ (ἀρχή) má archaický původ, kdy mimo jiné znamenal „zdroj“, „vládu“, „moc“ nebo „suverenitu“.⁸ Někteří antičtí autoři pak přiznávají prvenství v jeho užití až Anaximandrovi,⁹ ačkoli tím může být míněno jeho použití v novém, specificky filosofickém smyslu. Přesto není jisté, zda jej Mílétané opravdu užívali. Je to však velmi pravděpodobné vzhledem k jeho výskytu u Homéra. V každém případě v kontextech, v nichž se s termínem ἀρχή u Mílétanů setkáváme, se jedná výhradně o peripatetické pojetí. Pro Aristotela tento termín nese řadu technických významů. Především jej užívá jako

„princip“ (v dalším textu tak budeme termíny „počátek“ a „princip“ používat volně). Mimo jiné může vyjadřovat „příčinu“ (αἰτία), neboť Aristotelés doslova soudí, že „každá příčina je zároveň počátkem“.¹⁰ Termín ἀρχή tak úzce souvisí s poznáním a s věděním, kdy znamená vlastní princip vědy – příčinu nebo vypovídá o tom, z čeho něco je.

Přihlédneme-li k pasáži v *Metafyzice*, v níž Aristotelés referuje o svých předchůdcích, můžeme v ní konkrétně číst:

„Většina těch, kdo se první zabývali filosofií, se domnívala, že počátky věcí jsou jen v podobě látky. Neboť to, z čeho všechny věci jsou a z čeho nejprve vznikají i do čeho nakonec zanikají – přičemž podstata trvá a mění se jen ve svých stavech –, to nazývají prvkem a počátkem jsoucena. Proto se domnívají, že nic nevzniká ani nehynie, jelikož se vždy uchovává takováto přirozenost.“¹¹

„Počátek“ je Aristotelem vymezen jako „podstata“ (οὐσία), která je zároveň pokládána za látku. V podobném smyslu se na konci textu objevuje i termín „přirozenost“ (φύσις), který odkazuje k „prvku a počátku“, přičemž je v něm akcentován imanentní princip pohybu přítomný v podstatě.¹² Objevuje se přitom klíčová otázka „z čeho“ a rovněž obecná formule, podle níž vše z této podstaty vzniká, aby do ní opět zaniklo.

5 Aristotelés, *An. post.* I,2,71b19–23.

6 Aristotelés, *Met.* I,3,983b3–4.

7 Srov. Hobza 2015, s. 53.

8 Srov. *LSJ*, s. v. ἀρχή.

9 Simplicios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9; Hippolytos, *Ref.* I,6,2 Marcovich = DK 12 A 11.

10 Aristotelés, *Met.* V,1,1013a16–17.

11 Aristotelés, *Met.* I,3,983b6–13 = DK 11 A 12. Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů V. Hladký a kol.

12 Aristotelés, *Phys.* II,1,192b20–23.

Podstata tak měla být nazývána „prvkem“ a „počátkem“, přičemž vše na světě s ní bylo *de facto* nutně identické a pouze jejím momentálním stavem. Sama se totiž neměla jakkoli měnit, neboť vždy docházelo pouze k jejím akcidentálním proměnám.

Představený peripatetický rozvrh na dlouhou dobu značně pokřivil naše povědomí o předsókratovské filosofii. Mnozí Aristotelovi předchůdci se na jeho základě od sebe zjednodušeně odlišovali právě tím, který látkový počátek pokládali za podstatu – základní přirozenost. Počátek je přitom převážně identifikován s jedním z prvků – živlů. V učebnicích se pak dané pojetí ocitlo i pod názvem „hylozoismus“. Celá koncepce je ovšem zjevně založena až na pozdních eleatských úvahách o nemožnosti skutečného vzniku a zániku. Pokud Parmenidés ve své době útočil na běžně zastávaný vznik a zánik, lze soudit, že se v daném případě nejedná o autentické pojetí. G. S. Kirk doslova hovoří o uplatnění Aristotelovy „strnulé metody“ na jeho předchůdce.¹³

Přesto se lze domnívat, že otázka po „počátku“ byla jedním ze stěžejních témat předsókratovských myslitelů, byť ovšem ve zcela jiné dikci. Jak jsme zmínili v úvodu, Aristotelés mohl reagovat na některé klíčové momenty v jejich „učení“, které následně přeznačil a začlenil do vlastního výkladu. Jednotlivé prvky mohly být zmiňovány v tak důležitých oblastech, že je Aristotelés následně pokládal za principy svých předchůdců.

A jak jsme uvedli, mezi podobné kontexty mohly patřit jak kosmogonické výklady, tak přiblížení vzniku a charakteristických projevů života. V obdobném smyslu bychom ostatně mohli rozumět i následujícím Simplikiovým slovům:

„A ti, kteří předpokládali jeden prvek jako Thalés, Anaximandros a Hérakleitos, z nich každý zaměřil pozornost k působící a rodící povaze onoho prvku. Thalés zaměřil pozornost k rodící, vyživující, udržující, oživující a formující schopnosti vody. Hérakleitos k životodárnosti a tvořivosti ohně. Anaximenés k vlastnostem vzduchu, který se snadno formuje a snadno přechází na obě strany, jak k ohni, tak k vodě. Jako i Anaximandros předpokládal něco mezi, co se snadno proměňuje.“¹⁴

Danou tendenci přitom můžeme sledovat též u Aristotela, neboť různé aspekty vzniku života a jeho udržení sám vyjmenovává u Thaléta z Míléty. Projevy života u něho tematizuje zejména v souvislosti s pojetím duše, k němuž jsme ale přihlédlí při jiných příležitostech a nyní jej ponecháme stranou.¹⁵ Zaměříme se pouze na téma počátku – principu. Aristotelés přisuzuje Thalétovi princip ve formě vody v I. knize *Metafyziky*, kde zároveň ukazuje vodu – vlhkost na konkrétních příkladech jako samotný počátek života. V pokračování výše uvedeného textu *Metafyziky* tak můžeme číst:

13 Srov. Barnes 1982, s. 41; Graham 2006, s. 65; KRS 2004, s. 118.

14 Simplikios, *In Arist. Phys.* 36,8 = TP 2 As 135.

15 Srov. Kočandrle 2013, s. 8–12; 2014, s. 274–277.

„Musí totiž být nějaká přirozenost, ať už jedna, nebo vícero, ze které vše jiné vzniká, jí udržováno. Počet a podobu takového počátku neuvádějí ovšem všichni stejně. Thalés, původce takového filosofie, říká, že je to voda (proto také hlásal, že Země leží na vodě). Tuto domněnku možná vyvodil z pozorování, že se všechno vyživuje z vlhka a i samo teplo z vlhka vzniká a žije z něho (ἐκ τοῦ πάντων ὁρᾷν τὴν τροφήν ὑγρὰν οὔσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γινόμενον καὶ τούτῳ ζῶν) (to, z čeho všechno vzniká, je počátkem všeho). Tuto domněnku přijal také proto, že semena všech věcí mají vlhkou přirozenost a že voda je počátkem přirozenosti vlhkých věcí (τὸ πάντων τὰ σπέρματα τὴν φύσιν ὑγρὰν ἔχειν· τὸ δ' ὕδωρ ἀρχὴ τῆς φύσεως ἐστὶ τοῖς ὑγροῖς). Někteří, ti nejstarší [...], kteří první vyprávěli o bozích, mínili o přirozenosti, že je takto založena. Ókeana a Téthydu učinili otcem vznikání a přísahou bohů vodu, nazvanou u jejich básníků Styx. Nejctěnější je totiž [u nich] to nejstarší, nejctěnější je však přísaha. Nedá se zjistit, zda tento výklad přírody je původní a starobylý, ale o Thalétovi se opravdu říká (λέγεται), že se v tomto smyslu vyjádřil o první příčině (Hippóna by totiž nikdo nezařadil mezi tyto muže vzhledem k jeho skromnému myšlení).“¹⁶

Aristotelés nejprve jasně a jednoznačně vymezuje Thalétův počátek v podobě vody. S vodou spojuje i vlastní umístění Země v univerzu, kterému se

více věnuje ve spisu *O nebi*¹⁷. Následně pak připojuje celou řadu důvodů, které měly Thaléta na základě pozorování podnítit k tomu, aby určil za počátek všeho právě vodu. Jednotlivé důvody však představují pouze Aristotelovy vlastní předpoklady, a nikoli původní Mílétanův výčet. Aristotelés v nich *de facto* racionalizuje možný směr Thalétových úvah. V každém případě jejich prostřednictvím dobře demonstruje své pochopení mílétské tradice v těsném sepětí s empirickým charakterem poznání, které sám dále rozvíjí.

Aristotelés následně přechází k principům ostatních myslitelů. Tentokrát je ovšem navýsost stručný a omezuje se pouze na lakonické přiřazení toho kterého principu k jednotlivým jménům. V rychlém sledu tak uvádí Anaximena a Diogena z Apollónie, kterým přiřazuje za princip vzduch, Hippasos z Metapontu a Hérakleitos z Efesu měli naopak za princip uznávat oheň, zatímco Empedokleovi přiznává již všechny čtyři prvky. Anaxagorás z Klazomen měl pak v Aristotelových očích uznávat neomezené množství principů. Na okraj lze jen poznamenat, že ve výčtu chybí učenice očekávaná jména Anaximandra a Xenofana.

Podobně jako Aristotelova zpráva o Thalétově principu vyznívá též Simpliciusův komentář k Aristotelově *Fyzice*, který představuje znění ztraceného Theofrastova spisu *Názory přírodovědecké* (Φυσικῶν δόξαι). Simplicios v něm přitom ve velké míře pouze sumarizuje

16 Aristotelés, *Met.* I,3,983b17 = DK 11 A 12.

17 Aristotelés, *De caelo* II,13,294a28 = DK 11 A 14.

Aristotelovy dohady a zachovává i akcent na empirické pozadí poznání:

„Ty, kteří tvrdí, že počátek je jeden a po-
hyblivý, označuje [Aristotelés] jako fy-
ziky ve vlastním slova smyslu. Jedni
tvrdí, že počátek je vymezený, jako třeba
Thalés Examyův z Míléty a Hippón,
který se, jak se zdá, stal ateistou. Tvrdili,
že počátek je voda, k čemuž je přivedly
jevy, které vnímali. Teplé se totiž živí
vlhkým, mrtvé věci vysychají, semena
všeho jsou vlhká a veškerá potrava je
šťavnatá (καὶ γὰρ τὸ θερμὸν τῷ ὑγρῷ
ζῆι καὶ τὰ νεκρούμενα ξηραίνεται καὶ
τὰ σπέρματα πάντων ὑγρὰ καὶ ἡ τροφή
πᾶσα χυλώδης). Z čeho pak každá věc je,
tím se také přirozeně živí. Voda je počát-
kem vlhké přirozenosti a drží všechno
[všechny věci] pohromadě. Proto usou-
dili, že počátkem všech věcí je voda,
a tvrdili, že Země leží na vodě.“¹⁸

Oproti Aristotelovým volným aso-
ciacím a Theofrastovi, který jej v Sim-
plikiově výkladu následuje, můžeme
přihlédnout též k Áetiovi, jenž syste-
matizuje údajné Thalétovy důvody do
několika bodů, přičemž nově dokládá
i kosmologickou úlohu vody. Edice
Diels-Kranz ovšem z Áetiova referátu
zařadila pouze jedinou větu, týkající
se Thalétova spojení s Egyptem. Oba
prameny pro Áetia, jak Plútarchos, tak
Stobaios, nicméně navíc přinášejí další
a téměř identické reference o Thalétově
principu v podobě vody.

Jako zdůvodnění dané volby Áetios
nejprve užívá obvyklou obecnou formuli,

podle níž má z vody vše vznikat a opět
do ní zanikat. Podobně jako Aristotelés
a Simplikios ovšem doplňuje i další po-
drobnosti, neboť Thalés tak měl učinit
na základě tří následujících důvodů.
Za prvé, semeno všech živočichů je vlh-
kým principem (στοχάζεται δὲ πρῶτον
ἐκ τούτου, ὅτι πάντων τῶν ζώων ἡ γονὴ
ἀρχὴ ἐστίν, ὑγρὰ οὖσα). Veškerenstvo
proto může mít svůj původ ve vlhkosti.
Za druhé, všechny rostliny jsou vyživo-
vány a nesou ovoce z vlhkosti, ale vad-
nou, když nejsou zavlažovány (δεύτερον,
ὅτι πάντα φυτὰ ὑγρῷ τρέφεται καὶ
καρποφορεῖ, ἀμοιροῦντα δὲ ξηραίνεται).
Za třetí, jak samotný oheň Slunce, tak
nebeských těles i celého kosmu má být
živen vodními výpary (τρίτον, ὅτι καὶ
αὐτὸ τὸ πῦρ τὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄστρον
ταῖς τῶν ὑδάτων ἀναθυμιάσει τρέφεται
καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος).¹⁹

Všechny tři prameny – Aristotelés,
Simplikios, Áetios – tedy přinášejí v mír-
ných obměnách podobná znění, obsa-
hující domnělá zdůvodnění Thalétovy
volby vody za princip všeho. Ačkoli se
jistě jedná pouze o pozdní vývody, mů-
žeme se ptát, nakolik Thaléta adekvátně
reflektují a co přimělo Aristotela k tomu,
že se cítil oprávněn spojit ho s vodou
jako počátkem. Nijak totiž nezastírá,
že sám nemá k dispozici přímé prameny
a referuje o Thalétovi pouze na základě
zprostředkovaných informací.

V první řadě se bezesporu mohlo jed-
nat o zmínky významu vody doložené
ve staré tradici, s níž byl Thalés v Aris-
totelových očích úzce spojen, ze které

18 Simplikios, *In Arist. Phys.* 23,21 = DK 11 A 13.

19 Áetios, *Plac.* I,3,1 = *Dox.* 276 = *Graham*
Ths 16.

jej ale zároveň vyčleňuje jako „prvního filosofa“. Mohlo se ale také jednat o konkrétní odkazy na Thaléta u Hippóna, jehož jméno se zde objevuje, třebaže jej Aristotelés nehodnotí zrovna v pozitivním světle. Pokud byl ovšem Thalés s Hippónem stran principu běžně spojován, nářezka na vlhkost semen či vysychání mrtvých těl by mohla naopak poukazovat k tomu, že reference odkazují právě na lékaře Hippóna. K Thalétovi mohly být přiřknuty až posléze, neboť Hippón byl obvykle pokládán pouze za kompilátora.²⁰

Pokud jednotlivé zformulované důvody nejprve letmo přehledněme, můžeme konstatovat, že s výjimkou kosmologické role vlhkosti u Áetia jsou dobře srozumitelné i v dnešní době. To, že voda je základní podmínkou pro život, autoři jasně demonstrují na několika příkladech různé obecnosti. V zásadě se jedná o běžné zkušenosti, neboť voda – vlhkost je nutnou podmínkou výživy, a tedy i samotného vzniku, vývoje a dalšího udržování života.

— VŠE SE VYŽIVUJE Z VLHKY

Pokud se blíže zastavíme u Aristotelovy pasáže, shledáme, že jako první důvod zmiňuje, že se „všechno vyživuje z vlhka a i samo teplo z vlhka vzniká a žije z něho“. Aristotelés ale doslova netvrdí, že z vlhka „všechno vzniká“, nýbrž se z něho pouze „vyživuje“. Naopak uvádí samostatně teplo, které z něho má vznikat. Případné rozlišení však zde nehraje žádnou roli, neboť voda je v doplněném textu, obsahujícím obecnou

peripatetickou formuli, generálně určena za počátek všeho. Mimovolně zdůraznění tepla, které vzniká a žije z vlhka, je jen přirozené, neboť teplo je průvodním znakem a podmínkou života.

V první řadě je uváděna výživa všeho z vlhka. Jedná se o jednoznačný a lehce nahlédnutelný fakt, neboť potřeba pít je pro zachování života neoddiskutovatelná. Může být míněno jak mateřské mléko v prvních fázích vývoje jedince, tak voda či jiná tekutina přijímaná v dalších obdobích života. Podobně potrava, kterou přijímáme, v sobě obsahuje značné množství vody, jak ostatně potvrzuje Simplikios postřehem o šťavnatosti veškeré potravy. Celý proces příjmu potravy, jejího zpracování a trávení, se také uskutečňuje za pomoci řady tělesných tekutin, jako jsou sliny nebo žaludeční šťávy. Voda přitom přetrvává i ve výměšcích nestrávených zbytků potravy. Podobně rostliny, na které cílí druhý z Áetiových důvodů, musí být zavlažovány, aby neuvadly a nesly plody. Snad můžeme v této souvislosti připomenout i známé lidové rčení: „roste jako z vody“, které v sobě zachovává mnohé z těchto motivů.

Pokud se konstituce těla na vodě do značné míry sama zakládá, přičemž jeho další trvání je na jejím stálém příjmu zcela závislé, můžeme dobře porozumět Simplikiovu obecnému tvrzení: „z čeho pak každá věc je, tím se také přirozeně živí“. Lze se oprávněně domnívat, že peripatetická otázka „z čeho“, nesená problémem látkové příčiny a mířící tak jiným směrem, může právě zde dostávat svůj adekvátní původní význam.

²⁰ Srov. Guthrie 1962, s. 62; O'Grady 2002, s. 47.

Thalés musel být bezesporu obeznámen s tím, že celé tělo významně spoluvytvářejí různé tělní tekutiny, které mohl přímo asociovat se životem a s jeho udržením. Podobně jako P. F. O'Grady bychom mohli v první řadě zmínit zásadní životní tekutinu – krev. Rovněž lze uvést krev menstruační, o níž Aristotelés tvrdí, že její přirozenost má blízko k prvotní látce.²¹ Krev přitom vnímá jako skutečnou výživu těla, doslova látku, z níž je tělo v první řadě složeno.²² Nasýtá se i výjimečná role plodové vody, v níž je uloženo lidské embryo po dobu svého vývoje v těle matky a jejíž odtok předznamenává brzký porod. Pro tyto a podobné paralely však nemáme žádnou textovou oporu a můžeme proto zůstat jen v rovině spekulací.²³

Vlhkost rovněž úzce souvisí s nezvratnými změnami, k nimž během života dochází, a přímo s odlišením mládí a stáří. Aristotelés se v *Meteorologie* zmiňuje o přirozeném zániku ve smyslu „stárnutí a vysychání“ (γήρας καὶ αὐάνσις).²⁴ Stárnutí a vysychání jsou úzce spojené procesy, dobře zakotvené v obecném povědomí. Zatímco mládí je charakteristické vlhkostí, během stárnutí tělo naopak původní vlhkost ztrácí, vysychá. Vlhkost poskytuje tělu plný objem, který se postupně zmenšuje. Konstituce těla tak postupně přichází o svou někdejší pevnost. Až by se chtělo obrazně říci: život nás doslova

vyždímá! Mrtvá těla pak rovněž ztrácejí své původní teplo, chladnou a postupně vysychají, jak přímo dokládá Simplikios. Podobně krev je během života teplá, aby po smrti vychladla, až nakonec zcela zaschla. Aristotelés přitom tvrdí, že ve stáří má každý živočich již méně krve, která je navíc hustá a tmavá.²⁵ Na základě podobných příkladů je pak jen přirozené, že život byl v první řadě asociován právě s vodou – vlhkem.²⁶

Když G. E. R. Lloyd analyzuje protikladné dvojice teplo–chlad a sucho–vlhko v raně řeckém myšlení, ukazuje, že zatímco „vlhké“ bylo spojené s tím, co je živé, mrtvé bylo naopak často charakterizováno jako „suché“. Homér popisuje člověka výrazem *διερός βροτός*²⁷, který je ekvivalentní k výrazu *ζωός βροτός*²⁸ („žijící smrtelný“), přičemž slovo *διερός* normálně znamená „vlhký“. Stáří naproti tomu bylo spojováno se suchem. O proměně Odyssea ve starce tak Athéna říká, že vysuší jeho pěknou kůži.²⁹ Podobně umírající a mrtvé je suché jako dřevo poraženého topolu.³⁰ Mrtví jsou Platónem nazýváni *ἀλίβαντες*³¹, ve smyslu „bez vlhka“. G. E. R. Lloyd nicméně podotýká, že představená analogie nebyla dokonalá a aplikovatelná ve všech případech, neboť zatímco léto je asociováno s teplem a suchem, zima je naopak charakteristická chladem a vlhkem.³²

21 Aristotelés, *De gener. animal.* I,20,729a30–33.

22 Aristotelés, *De part. animal.* II,3,650b11–12; II,4,651a14–15.

23 Srov. O'Grady 2002, s. 48–49.

24 Aristotelés, *Meteor.* IV,1,379a2–4.

25 Aristotelés, *Hist. animal.* III,19,521a33–34.

26 Srov. O'Grady 2002, s. 47.

27 Homér, *Od.* VI,201.

28 Homér, *Od.* XXIII,187.

29 Homér, *Od.* XIII,398.

30 Homér, *Il.* IV,487.

31 Platón, *Resp.* III,387c.

32 Srov. Lloyd 1964, s. 101.

Můžeme ještě přihlédnout i k jiným tradicím, které úzce spojují vodu se životodárnými schopnostmi a mohly Thaléta ovlivnit. Často se u něho spekuluje zejména o egyptském vlivu. Ačkoli není dobré podobným zprávám důvěřovat, reference o spojení Thaléta s Egyptem jsou přece jen poměrně četné. Je možné, že mohou mít své pravdivé jádro již z důvodu mílétské državy Naukratis v nilské deltě. Život v Egyptě, rozkládajícím se kolem břehů Nilu, se přirozeně s touto velkou řekou výrazně prolínal. Jak dále uvidíme, pravidelné záplavy Nilu byly pokládány za úzce spjaté s vlastním vznikem života.³³ Egyptané byli dokonce podle Aristotela pokládáni za nejstarší z celého lidského pokolení.³⁴ Podobně Hérodotos líčí příběh, podle něhož měli být starší pouze Frygové.³⁵ Pokud byl Nil přímo spojován se životem, lze v této souvislosti připomenout, že jedno z vysvětlení rozvodňování Nilu přisuzuje tradice též Thalétovi.³⁶ Následné vyměřování pozemků z důvodu výběru daní je zase Hérodotem spojeno s počátky geometrie, které mají s Thalétem rovněž úzkou vazbu.³⁷ Ačkoli bychom patrně neměli přeceňovat přímou afinitu Nilu k údajné Thalétově volbě vody za počátek, lze ji bezesporu vnímat jako další a významné potvrzení klíčové role vody.³⁸

33 Diodóros, *Bibl. hist.* I,10,2–3.

34 Aristotelés, *Meteor.* I,14,352b20.

35 Hérodotos, *Hist.* II,2.

36 Áetios, *Plac.* IV,1,1 Diels–Kranz = DK 11 A 16; DL I,37 Marcovich = DK 11 A 1; Hérodotos, *Hist.* II,20 = DK 11 A 16.

37 Hérodotos, *Hist.* II,109.

38 Srov. O'Grady 2002, s. 51–52.

TEPLO VZNIKAJÍCÍ Z VLHKA

Spolu s výživou všeho z vlhka Aristotelés ve své zprávě dále uvádí, že „samo teplo z vlhka vzniká a žije z něho“. Theofrastos u Simplikia přitom Aristotelův vývod opakuje, když zmiňuje výživu tepla z vlhka. Jako v předchozím případě se Aristotelés opět vyjadřuje v obecné rovině. Pokud měl daný postřeh také vycházet z pozorování, mělo by se jednat o běžně zakoušené jevy spojené s vlhkem. Vedle vlhkosti je teplo bezesporu dalším charakteristickým znakem života. Běžná zkušenost spojuje život právě s teplem a vlhkem. Výše jsme zmínili teplo krve a spolu s vysycháním mrtvých těl i jejich současné vychládání. Aristotelés doslova hovoří o „životním teple“ (θερμότης ψυχική)³⁹ jako o jedné z podmínek vzniku živého tvora.⁴⁰

V souvislosti přímého vzniku tepla z vlhka bychom mohli nejspíše akcentovat vznik teplých par stoupajících z příhodného vlhkého prostředí. V první řadě lze zmínit vypařování, které mohlo navozovat dojem vzniku tepla, a být tak jeho průvodním znakem. V tomto smyslu můžeme uvést dojem z páry stoupající z připravených horkých pokrmů či nápojů. Ačkoli musely být samy předtím prokazatelně uvařeny nebo ohřáty, právě z nich stoupá horká pára. Podobná je zkušenost v zemědělství s výpary stoupajícími z chlévské mrvy nebo z různých rozkládajících se či zatlívajících živočišných či rostlinných zbytků. Můžeme jistě akcentovat i teplé výpary a „bublání“ močálů, termálních pramenů či

39 Aristotelés, *De gener. animal.* III,2,762a20.

40 Srov. Guthrie 1962, s. 61.

ranní a večerní opar tvořící se nad vodní plochou nebo krajinou. Sám Aristotelés⁴¹ tvrdí, že k rozkladu dochází spíše v létě než v zimě, neboť během zimy vzduch a voda obsahují méně tepla, které nemá dostatečnou sílu, jako je tomu v létě. Takové a podobné zážitky mohly vyvolat dojem vzniku a dalšího vyživování tepla z vlhka.⁴²

Pokud Aristotelés ani Theofrastos nezmiňují žádný z podobných konkrétních jevů, zdá se, že jeden z možných příkladů dokládá Áetios, když ve třetím z uváděných důvodů pro volbu vody za princip tvrdí, že „jak samotný oheň Slunce, tak nebeských těles i celého kosmu má být živen vodními výpary“. Vypařování, které jsme předtím traktovali pouze na běžných příkladech ze svého okolí, zde získává zcela nový a naprosto charakteristický rozměr přítomný v archaické kosmologii.

Přestože výraz pro „vypařování“ (ἀναθυμίασις) není před Hérakleitem⁴³ doložen, lze se přirozeně domnívat, že s vypařováním byl Thalés obeznámen, neboť se jedná o běžně zakoušený jev, který byl určitě mimovolně vykládán dávno před Hérakleitem. Jiné je to ovšem s konkrétním vysvětlením tohoto procesu a s jeho afinitou k oblasti kosmologie. Pokud bychom vzali Áetiovo tvrzení doslova, máme zde před sebou *de facto* v případě Thaléta první zasazení procesu vypařování do kosmologických měřítek a souvislostí. Celé vyjádření se však spíše nese v obecném tónu, který patrně

vychází z Áetiovy znalosti typických rysů archaických kosmologií.⁴⁴

Vzhledem k nedostatku relevantních informací je Thalétova kosmologie bohužel velkou neznámou. Jistou podporu pro Áetiovu zprávu však nalzáme v jiném jeho textu, který se týká povahy hvězd:

„O podstatě hvězd – planet i stálic: Podle Thaléta je sice zemitá, avšak hvězdy jsou ohnivé.“⁴⁵

Hippolytos zase u Thaléta spojuje s vodou vlastní pohyb hvězd.⁴⁶ Ačkoli jsou obě zprávy krátké a nejasné, vsazují Thaléta do iónské tradice, v níž jsou vznik a další trvání nebeských těles svázány s vypařováním vlhkosti a s jejím zapálením. Nebeská tělesa jsou obvykle popisována v úzkém vztahu k ohni a k vlhkosti. V případě Anaximandra představují kompaktní kruhy tvořené vzduchem (mlhou), který obklopuje vnitřní oheň. Vznikla však jako přímý pozůstatek po rozlámané kosmogonické planoucí sféře, a nikoli v přímé souvislosti s vypařováním vlhkosti.⁴⁷

44 Srov. Guthrie 1962, s. 67; O'Grady 2002, s. 63–64.

45 Áetios, *Plac.* II,13,1 Mansfeld–Runia = DK 11 A 17a.

46 Hippolytos, *Ref.* I,1,2–3 = TP 1 Th 210 = Graham Ths 20.

47 Áetios, *Plac.* II,13,7 Mansfeld–Runia = DK 12 A 18; II,16,4 Mansfeld–Runia = DK 12 A 18; II,20,1 Mansfeld–Runia = DK 12 A 21; II,21,1 Mansfeld–Runia = DK 12 A 21; II,24,3 Mansfeld–Runia = DK 12 A 21; II,25,1 Mansfeld–Runia = DK 12 A 22; II,28,1 Mansfeld–Runia DK 12 A 22; II,29,1 Mansfeld–Runia DK 12 A 22; Achilles Tatios, *Isagoge* 19,16 = DK 12 A 21; Hippolytos, *Ref.* I,6,4–5 Marcovich =

41 Aristotelés, *Meteor.* IV,1,379a29–29.

42 Srov. O'Grady 2002, s. 53.

43 Areios Didymos, u Eusebia, *Praep. evan.* XV,20 = DK 22 B 12.

Anaximenés je vnímal jako plochá ohnivá tělesa vznášející se na vzduchu, která vznikla ze zapálené vláhy vystupující ze země.⁴⁸ Xenofanés je měl zase pokládat za zapálená oblaka,⁴⁹ přičemž Slunce pravidelně vzniká a zaniká.⁵⁰ Hérakleitos popisoval nebeská tělesa jako duté nádoby podobné míse plné ohně. K nám jsou otočena dutinou, v níž hoří oheň pocházející z výparů ze země a moře.⁵¹

Vlhké výpary tak vytvářejí samotnou konstituci nebeských těles, která se následně navíc z výparů doslova „žíví“. Zásadním způsobem s nimi souvisí i pohyb nebeských těles, neboť ta putují po nebi za vlhkostí jako za svou potravou. Svůj hořící oheň totiž musí vyživovat z vlhkosti světa pod nimi. Ačkoli pro nás nemusí být živení ohně z vlhkosti tak bezprostřední, D. W. Graham celý proces vhodně přibližuje příkladem lampy spalující olivový olej.⁵²

V obdobném duchu jsou popisovány i obraty Slunce a Měsíce. Aristotelés

DK 12 A 11; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

48 Áetios, *Plac.* II,13,9 Mansfeld–Runia = DK 13 A 14; II,20,3 Mansfeld–Runia = DK 13 A 15; II,22,1 Mansfeld–Runia = DK 13 A 15; II,25,2 Mansfeld–Runia = DK 13 A 16; Hippolytos, *Ref.* I,7,4–5 Marcovich = DK 13 A 7.

49 Áetios, *Plac.* II,20,3 = DK 21 A 40; II,25,4 = DK 21 A 43; III,2,11 = DK 21 A 44; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 4 = DK 21 A 32.

50 Áetios, *Plac.* II,20,3 = DK 21 A 40; II,24,4 = DK 21 A 41; II,24,9 = DK 21 A 41a; Hippolytos, *Ref.* I,14,3 = DK 21 A 33; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 4 = DK 21 A 32.

51 Áetios, *Plac.* II,13,8 = DK 22 A 11; II,17,4 = DK 22 A 11; II,22,2 = DK 22 A 12; II,24,3 = DK 22 A 12; II,27,2 = DK 22 A 12; II,28,6 = DK 22 A 12; *DL* IX,9–10 = DK 22 A 1.

52 Srov. Graham 2013, s. 49.

v referátu o íónské meteorologii doslova tvrdí:

„[Říkají] totiž, že celá oblast v okolí Země byla dříve vlhká [nebo: byla prvotní vlhkostí], byla však vysušena Sluncem. To, co se vypařilo, prý způsobuje vanutí a obraty Slunce i Měsíce, zatímco to, co zůstalo, je moře. Proto se domnívají, že vysoušením se [moře] zmenšuje a nakonec že jednou úplně vyschne.“⁵³

Aristotelovi sekunduje Alexandros z Afrodisiady, který daný náhled připisuje myslitelům různých dob – Anaximandrov a Diogenovi z Apollónie:

„Někteří z nich totiž říkají, že moře je zbytkem prvotní vlhkosti. Neboť oblast, která je kolem Země, je vlhká, následně se určitá část této vlhkosti působením Slunce vypařuje a z ní vznikají vanutí a obraty Slunce i Měsíce. Neboť vysvětlují jejich obraty pomocí těchto par a výparů. A kde je pro ně vlhkosti dostatek, kolem toho je nechávají otáčet. Zbytek vlhkosti v prohloubených místech Země je moře. Proto se také stává působením Slunce pokaždé menším tím, že se vysouší, a nakonec jednou vyschne. Tento názor zastával Anaximandros a Diogenés [z Apollónie], jak tvrdí Theofrastos.“⁵⁴

Aristotelés ovšem celé pojetí úzkého vztahu mezi vlhkostí světa a nebeskými tělesy, která jsou na vlhkost doslova napojena, podrobuje tvrdé kritice:

53 Aristotelés, *Meteor.* II,1,353b6 = DK 12 A 27.

54 Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Meteor.* 67,3–11 = DK 12 A 27.

„Proto jsou také směšné všechny dřívější názory, že Slunce se živí vlhkostí. Někteří dokonce tvrdí i to, že se kvůli tomu dějí obraty Slunce (slunovraty), neboť tatáž místa nemohou [Slunci] stále poskytovat potravu; to je však na ni odkázané, neboť jinak zahyne. Vždyť i oheň, který je zjevný, žije potud, dokud má potravu – a vlhkost je ohni jedinou potravou. Jako kdyby se vzestup vlhkosti dostával až ke Slunci nebo jako kdyby cesta vlhkosti vzhůru byla taková jako při vzniku plamene. Asi proto přijali tento názor i o Slunci.“⁵⁵

Aristotelés naproti tomu tvrdí, že veškerá voda, která se předtím odpařila, spadne opět v podobě deště. Nemůže tak vyživovat nebeská tělesa, neboť všechna zpětně kondenzuje ve vodu.⁵⁶

Aristotelés však reaguje z pozice své kosmologické koncepce, která mimo jiné zásadně rozděluje svět na sublunární a supralunární oblast. Zahrnuje přitom nejen různé složení prvků, ale i zcela odlišné dění. Archaické době však nebylo vlastní takové rozpolcení světa na dvě rozdílné oblasti, ale nebeská tělesa byla vnímána v analogii s meteorologickými jevy v nižších částech atmosféry, stále napojena na vlhkost moře a země. Svět tak byl pojímán jako jedno celistvé kontinuum, rozprostírající se mezi plochou Zemí a nebem. Prostředím, v němž se vše dělo, byl přitom vzduch ve všech svých podobách a proměnách – od temné parné mlhy po jasnou atmosféru. Musíme si přitom uvědomit, že mílétské

pojetí vzduchu nejspíše navazuje na epickou tradici, v níž byl termín ἀήρ⁵⁷ spojen s významy jako „mlha“, „opar“ či „temnota“, jak může být doloženo u Homéra.⁵⁸ Vzduch měl zároveň blízko k prvotní vlhkosti, jejímž pozůstatkem mělo být podle Anaximandra samotné moře. Pro nás je podstatné, že právě vzduch zde obsahuje a vydává i vlhkost, přičemž z něho vzniká vítr, a zajišťuje tak celý koloběh vody v přírodě. Uvidíme, že iniciačním momentem vypařování se mělo stát teplo Slunce.⁵⁹ Zjevný meteorologický charakter iónské kosmologie pak D. W. Graham popisuje doslova jako „meteorologický model“.⁶⁰

Výše jsme uvedli, že třetí Áetiův důvod pro určení vody jako principu, mířící do oblasti kosmologie, můžeme pokládat za pozdní a zastřešující tvrzení založené na typických rysech archaických kosmologií. Lze proto pochybovat, že vychází z konkrétních Áetiových poznatků o Thalétově kosmologii. Přesto bychom jej na Thaléta mohli rámcově uplatnit, neboť evidentně reprezentuje dobový způsob uvažování o univerzu, který rozvíjeli Thalétovi nástupci.

Na tomto místě můžeme navíc podotknout, že pokud nebeská tělesa představovala mimořádné meteorologické jevy, mohli bychom občasné zmínky o jejich zemitosti⁶¹ či o existenci dalších

57 Srov. LSJ, s. v. ἀήρ.

58 Např. Homér, *Il.* III,381; XVII,268–270; XVII,366–369; XX,443–444.

59 Áetios, *Plac.* III,7,1 = DK 12 A 24; Hippolytos, *Ref.* I,6,7 = DK 12 A 11.

60 Srov. Finkelberg 1993, s. 236; Graham 2013, s. 78–84; Kahn 1960, s. 144–145.

61 Áetios dokládá u Thaléta zemitou povahu hvězd, Slunce i Měsíce: Áetios, *Plac.* II,13,1

55 Aristotelés, *Meteor.* II,2,354b33–355a8. Přel. Z. Kratochvíl.

56 Aristotelés, *Meteor.* II,2,355a25–32.

zemitých těles na obloze vysvětlit v prvé řadě anachronickým přebíráním z nauk pozdní astronomie – zejména z Anaxagory či Diogena z Apollónie. V jiném smyslu by se mohlo jednat o mylný výklad jejich původu z výparů pocházejících ze země.⁶² U Thaléta se navíc nabízí i možnost, že zmiňovaná zemitá povaha Slunce a Měsíce je založena na jeho údajné předpovědi zatmění Slunce.⁶³

Vznik nebeských těles ze zapálených výparů a jejich další udržování prostřednictvím „sání“ vlhkosti z moře a země každopádně dobře ilustruje Aristotelův postřeh, podle něhož „samo teplo z vlhka vzniká a žije z něho“. Oheň nebeských těles zde přitom zastupuje jednu z výrazných forem tepla, jež je důsledkem proměn vody.⁶⁴ Celá představa nejspíše vycházela ze změn skupenství vody, v tomto případě z vypařování. Tyto proměny mohly být akcentovány na základě pouhé všední zkušenosti i bez formulování konkrétní nauky. Pokud vypařování vlhkosti uvozuje celý cyklus koloběhu vody v přírodě, přičemž pro myslitele archaické doby vlhkost dosahovala až k nebeským tělesům, která spoluvytvářela, mohla být voda pokládána za blízký výraz pro celistvost a oživenost světa ve všech jeho proměnách.

Mansfeld–Runia = DK 11 A 17a; II,20,9
Mansfeld–Runia = DK 11 A 17a; II,24,1
Mansfeld–Runia = DK 11 A 17a.

62 Například v případě Anaximena: Áetios, *Plac.* II,11,1 Mansfeld–Runia = DK 13 A 13; II,13,9 Mansfeld–Runia = DK 13 A 14; Hippolytos, *Ref.* I,7,4–5 Marcovich = DK 13 A 7; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 3, in: Eusebios, *Praep. evan.* I,8,3 = DK 13 A 6.

63 Srov. Graham 2013, s. 49, 51.

64 Srov. O’Grady 2002, s. 52–53.

VZNIK ŽIVOTA

Viděli jsme, že teplo bylo podobně jako vlhko odedávna vnímáno v úzkém vztahu k životu. Teplo mimo jiné asociuje životní teplo organismů a představuje jednu z podmínek pro vznik a vývoj života, který bez něho není jako takový myslitelný. Konkrétní popis vzniku života tak může být dalším výrazem vzniku a výživy tepla z vlhka, o nichž se zmiňuje Aristotelés. Přestože u Thaléta nemáme k dispozici v tomto ohledu žádné zprávy, můžeme přihlídnout k Anaximandrovi, jemuž různí autoři přiznávají pozoruhodný výklad vzniku prvních živočichů včetně člověka. Pseudo-Plútarchos⁶⁵ a Plútarchos⁶⁶ se převážně zaměřují toliko na člověka. Áetios, Hippolytos a Censorinus však zmiňují i počáteční podmínky vzniku života:

„Anaximandros [říká], že první živé bytosti se zrodily ve vlhku (ἐν ὑγρῶι) a že je obklopovala ostnatá kůra. V dalších generacích [s přibývajícím věkem?] vystupovaly na sušší místa, a když se kůra rozlamovala, po krátký čas přežívaly [žily po krátký čas jiným způsobem?].“⁶⁷

„Živé bytosti vznikají [z vlhka] vypařovaného působením Slunce (τὰ δὲ ζῶα γίνεσθαι [ἐξ ὑγροῦ], ἐξατμιζομένου ὑπὸ τοῦ ἡλίου). Člověk pak vznikl původně podobný jiné živé bytosti, totiž rybě.“⁶⁸

65 Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

66 Plútarchos, *Quaest. conv.* VIII,8,4,730e = DK 12 A 30.

67 Áetios, *Plac.* V,19,4 = DK 12 A 30.

68 Hippolytos, *Ref.* I,6,6 = DK 12 A 11.

„Anaximandros z Míléty si představoval, že z ohřáté vody a země (*ex aqua terraque calefactis*) vznikly buď ryby, nebo živé bytosti velmi podobné rybám. V nich se lidé zformovali a [jejich] zárodky byly zadržovány uvnitř až do puberty. Teprve tehdy praskly a vystoupili z nich muži a ženy, kteří už byli schopni se sami živit.“⁶⁹

Áetios umísťuje vznik prvních živých bytostí do vlhka. Hippolytos uvádí základní roli Slunce působícího na vlhko, a způsobujícího tak vypařování vlhkosti. „Vlhko“ však do porušeného Hippolytova textu, který v manuskriptu obsahuje pouze γίνεσθαι ἐξ ατμιζόμενα, doplnil až H. Diels. Censorinus se pak jako jediný zmiňuje nejen o ohřáté vodě, ale též o zemi. Vzhledem k tomu, že jádrem textů je vznik člověka, je velmi pravděpodobné, že ten je míněn i v případě Áetia. Nejspíše se proto u něho jedná o popis zrodu ryb – rybovitých bytostí, z nichž pochází člověk, a nikoli prvních živočichů vůbec. Přesto se lze domnívat, že jejich zrod byl vzájemně analogický.⁷⁰

Připomeňme, že podle Anaximandra bylo „moře zbytkem prvotní vlhkosti“.⁷¹ Ta nejspíše v podobě vzduchu – husté mlhy nejprve vyplňovala planoucí sféru, o níž se v prvních fázích kosmogonie zmiňuje Pseudo-Plútarchos.⁷² Po rozlámání planoucí sféry došlo k vypařování

této vlhkosti vlivem tepla Slunce, ale i tepla Měsíce a hvězd. Odlišila se tak suchá země od jejího zbytku – moře. Současně vznikla dýchatelná atmosféra. Tím se ustavily podmínky pro vznik suchozemského života.⁷³

Vidíme, že se v citovaných textech objevuje vlhko, vypařování, ohřátá voda a země. Vitálními faktory jsou především vlhko a teplo. Klíčovou je aktivita tepla Slunce, zakládající vypařování vlhkosti. K vypařování sice dochází až na základě vnějšího účinku, nicméně pro Anaximandra se mohlo jednat až o druhotné působení na vodu – vlhkost. Právě z ní *de facto* vzniká teplo, neboť pára se doslova „rodí“ z vody. Vznik tak spočíval v souhře vlhka, země a působení tepla Slunce. Jak dále uvidíme, ohřátou vodu a zemi bychom mohli pochopit jako bahno. Přestože o Thalétovi nemáme žádné bližší informace, lze se domnívat, že sdílel obdobné předpoklady jako Anaximandros. Dokonce se může jednat o původní rámec jeho vlastního myšlení či obecného dobového náhledu.⁷⁴

Vlhko a teplo představují základní podmínky pro vznik života. Thalés se přitom mohl domnívat, že podobně jako teplo vzniká i život spontánně z vlhkosti. Samotný vznik života byl nejspíše úzce spojen s představou samoplození, *abiogenezí*. Samoplození představuje vlivný a obecně sdílený způsob výkladu vzniku života, který navíc vycházel z přímého pozorování. Obvykle bylo vnímáno ve

69 Censorinus, *De die nat.* 4,7 = DK 12 A 30.

70 Srov. Stupňánek 2010.

71 Áetios, *Plac.* III,16,1 Diels–Kranz = DK 12 A 27; Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Meteor.* 67,3–11 = DK 12 A 27.

72 Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

73 Áetios, *Plac.* III,16,1 Diels–Kranz = DK 12 A 27; Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Meteor.* 67,3–11 = DK 12 A 27; Aristotelés, *Meteor.* II,1,353b6 = DK 12 A 27.

74 Srov. O’Grady 2002, s. 55.

spojení s některou rozkládající se látkou za působení vlhka a tepla.⁷⁵

Samoplození přitom nepředstavuje pouhý archaický koncept, nýbrž velmi dlouho udržované vysvětlení vzniku různých životních forem. Významným zastáncem samoplození byl Aristotelés, podle něhož tímto způsobem vznikají nejen rostliny, ale též různé druhy živočichů jako hmyz, některé ryby a ptáci.⁷⁶ Koncept samoplození je možné nalézt u celé řady dalších antických autorů, jako jsou Epikúros⁷⁷, u něhož lidé vzešli ze zahřátého bahna, nebo Lucretius⁷⁸, který se domníval, že život vznikl z rozměklé země. V ní díky nadbytku tepla a vlhkosti rostly dělohy obsahující embrya prvních živočichů. Proto se také zemi oprávněně říká matka. Někteří živočichové se podle něho navíc rodí z vlhka a tepla i dnes. Diodóros, který žil v 1. století př. Kr., v tomto smyslu přibližuje proces kvašení,⁷⁹ přičemž přináší zprávu, podle níž tak Egypťané vysvětlovali vznik myší.⁸⁰ Poukazuje přitom na životodárnost bahna Nilu, které zůstávalo po pravidelných záplavách.⁸¹ U Diodóra můžeme nalézt i možnou analogii s Anaximandrem, když tvrdí, že díky působení tepla Slunce vznikl život ve vlhké zemi, kde se kvašením objevily

blány s embryi. Převahou toho kterého živlu se pak rodí ptáci, ryby nebo suchozemské bytosti.⁸² Ovidius zase do slova uvádí, že země samovolně vydává různé formy života, které pocházejí ze spojení vlhka s teplem.⁸³ Samoplození hraje důležitou roli i v křesťanské tradici, neboť zatímco Bůh stvořil vyšší formy života, v knize *Genesis* můžeme číst, že hmyz pochází z vod.⁸⁴ Podobně se v 16. století francouzský lékař Jean Fernel domníval, že nižší formy života vznikají v bahně řek, zatímco hmyz pochází ze zvířecích mršin. Ačkoli v případě živočichů se výklad samoplození přestal užívat během 18. století, u jednobuněčných organismů byl zastáván až do poloviny 19. století, kdy byl konečně opuštěn díky práci Louise Pasteura.⁸⁵

Jak jsme viděli, vedle vlhkosti a tepla byla za další významný činitel vzniku života pokládána země. Je přitom zajímavé, že pokud jsou principy Aristotelových předchůdců úzce spojené se vznikem života, jak se domníváme, sám Aristotelés v *Metafyzice* explicitně uvádí, že zemi nikdo za princip nepokládal z důvodu její hrubé struktury.⁸⁶ Podobně se vyjadřuje též ve spisu *O duši*.⁸⁷ Vhodným kandidátem pro podobnou peripatetickou systematizaci by přitom mohl

75 Srov. O'Grady 2002, s. 54.

76 Např. Aristotelés, *Hist. animal.* V,1,539a16–25; VI,15,569a12–570a25; *De gener. animal.* III,2,762a9–III,2,763a34.

77 Censorinus, *De die nat.* 4,9.

78 Lucretius, *De rerum nat.* V,780–825.

79 Diodóros, *Bibl. hist.* I,7,3–5; I,10,6.

80 Diodóros, *Bibl. hist.* I,9,2.

81 Diodóros, *Bibl. hist.* I,10,2–3.

82 Diodóros, *Bibl. hist.* I,7 = DK 68 B 5,1.

83 Ovidius, *Metam.* I,416–437.

84 *Genesis* 1,20.

85 Srov. Campbell 2000, s. 153; 2006, s. 27; Guthrie 1986, s. 39–42, 116; Kahn 1960, s. 111–112; Loenen 1954, s. 221; O'Grady 2002, s. 56–57.

86 Aristotelés, *Met.* I,8,989a5 = DK 21 A 36.

87 Aristotelés, *De an.* I,2,405b8.

být Xenofanés, jemuž zemi jako princip někteří autoři přece jen připisují. Právě u něho totiž opakovaně nalézáme různé zmínky o klíčové roli země:

„Neboť všechno je ze země a k zemi také cílí.“⁸⁸

Spolu se zemí se zároveň u Xenofana často objevuje i voda:

„Země a voda je všechno, co se rodí a roste.“⁸⁹

Země a voda jsou podobně doložené též v jedné z možných Xenofanových reakcí na Homéra (*Il.* VII,99):

„Vždyť jsme všichni zrozeni ze země a také z vody.“⁹⁰

Země přitom hraje výchozí roli i ve známé Xenofanově cyklické teorii, podle níž se země mísí s mořem a mění se v bahno, které zachovává otisky předchozího života.⁹¹ Vlhko, teplo a jistá podoba země hrají zásadní roli i v popisu života u Anaxagory:

„Živé bytosti povstaly z vlhka, tepla a něčeho zemitého (ἐξ ὑγροῦ καὶ θερμοῦ καὶ γεώδους), poté vznikají ze sebe navzájem – a to tak, že samci z pravých částí, samice pak z levých.“⁹²

Když Empedoklés popisuje vznik živých bytostí v rámci kosmického cyklu, ukazuje, že jejich části nejprve vyrůstaly ze země:⁹³

„Mnoho ze země vyrostlo hlav, jež bez krku byly, nahé bloudily paže, jež byly zbaveny plecí, oči samotné bloudily, kterým zas chyběla čela.“⁹⁴

Tyto části se postupně spojují do vyšších celků, až se následně vytvoří „celorodé tvary“ (οὐλοφνεῖς τύποι), stále však rostoucí ze země.⁹⁵ S obratem kosmického cyklu ale přijde doba vlády Sváru, dojde k rozdělení těchto bytostí, a tedy k diferenciaci pohlaví. Dnešní živočichové tak již nerostou ze země, ale doslova „ze sebe navzájem“ (δι' ἀλλήλων).⁹⁶

Archeláos, který působil kolem roku 450 př. Kr. v Athénách, měl popisovat zrod živých bytostí podobně přímo ze země:

„Říká, že živé bytosti se rodí ze země, která je teplá a vydává jako potravu bahno (ἰλὺν), podobné mléku. Takto země vytvořila i lidi.“⁹⁷

Bahno nepochybně zastupuje i vodu, již obsahuje, přičemž představuje mateřskou výživu, kterou země poskytuje

88 Áetios, *Plac.* IV,5 = DK 21 B 27.

89 Simplikios, *In Arist. Phys.* 188,32 = DK 21 B 29.

90 Sextos Empeirikos, *Adv. math.* X,314 = DK 21 B 33.

91 Hippolytos, *Ref.* I,14,4–6 = DK 21 A 33.

92 *DL* II,9 = DK 59 A 1.

93 Simplikios, *In Arist. Phys.* 300,21–24 = DK 31 B 96.

94 Simplikios, *In Arist. De caelo* 586,12; 587,1–2 = DK 31 B 57.

95 Simplikios, *In Arist. Phys.* 381,31–382,3 = DK 31 B 62.

96 Áetios, *Plac.* V,19,5 = DK 31 A 72.

97 *DL* II,17 = DK 60 A 1.

svému potomstvu. Stejný motiv se objevuje rovněž u Platóna.⁹⁸ Theofrastos v souvislosti se záplavami v Egyptě soudil, že vegetaci plodí směs země a vody.⁹⁹ Spojitost vzniku života s vodou či s vlhkostí země může být přitom nejen založena na prosté zkušenosti, ale zároveň jde o zhodnocení prastaré tradice. V ní je bohyně Země (*Gaia*) pokládána za skutečnou rodičku, sama je však oplodněná vlhkostí svého manžela, boha nebes. Zatímco Aischylos hovoří jednoduše o nebi, z něhož padá oplodňující déšť, Eurípides již mluví o *Aithéru*.¹⁰⁰ Aristotelés se na Eurípida přímo odvolává, když pojednává o zemi milující déšť majestátního nebe.¹⁰¹ Země tak hraje roli média, v němž se projevuje vlhkost a z něhož může za působení tepla vznikat život. Konkrétním výrazem života je pak duše, která byla často pokládána právě za druh teplého výparu.¹⁰²

SEMENA A PŘIROZENOST VHLKÝCH VĚCÍ

Jako další z důvodů pro údajný Thalétův výběr vody za princip Aristotelés zmiňuje, že „semena všech věcí mají vlhkou přirozenost“. Obdobně soudí i Simplikios, když tvrdí: „semena všeho jsou vlhká“. Pro Áetia se dokonce jedná o vůbec první z bodů, které uvádí: „semeno všech živočichů je vlhkým principem“. Ve svém komentáři Aristotelova spisu

O nebi navíc Simplikios přináší mírně upravené znění:

„Poté, co [Aristotelés] ukázal, že počátky těles nemohou být bezmezná a že je nutné, aby byly vymezené, pokud jsou jednoduché pohyby vymezené, přechází k těm, kteří tvrdí, že je jeden prvek. Jelikož je jich víc, každý předpokládá jiný jeden prvek. Thalés z Miletu a Hippón vodu, protože viděli, že z vody vznikají semena živých bytostí a výživa živočichů a rostlin (ἐπειδὴ ἐξ ὕδατος τὰ τε σπέρματα τῶν ζώων ἑώρων καὶ τὰς τροφὰς τῶν τε ζώων καὶ τῶν φυτῶν).“¹⁰³

Zatímco Aristotelés a Simplikios užívají shodně termín σπέρμα, Áetios naproti tomu termín γονή. Jedná se přitom doslova o semena všeho, tedy jak živočichů, o nichž hovoří Áetios a v druhém z textů i Simplikios, tak rostlin. Ačkoli jsou semena rostlin obvykle tuhá a zdánlivě suchá, obsahují vlhkost, kterou také potřebují k vyklíčení. O výživě rostlin z vlhka ostatně hovoří Áetios ve druhém bodě svého zdůvodnění. Je to právě schopnost klíčit působením vlhka a tepla, co je pro semena příznačné.

Aristotelés ale může mít především na mysli semena živočichů. Pokud jsme výše uvedli, že jedním z jeho možných textových pramenů byl Hippón, naskytá se zde další z důkazů. Hippón měl totiž podle Aristotela pokládat duši za vodu, přičemž tak argumentoval na základě vlhkosti semene, které je prvotní duší.¹⁰⁴

98 Platón, *Menex.* 237e–238a.

99 Theofrastos, *Hist. plant.* 3,1,5–6.

100 Aischylos, zl. 44; Eurípides, zl. 839.

101 Aristotelés, *Eth. Nic.* 1155b1–3.

102 Srov. Guthrie 1962, s. 386; 1965, s. 343; 1986, s. 30–31; O'Grady 2002, s. 50–52.

103 Simplikios, *In Arist. De caelo* 615,8 = TP 1 Th 431.

104 Srov. O'Grady 2002, s. 59.

„Někteří z nich, kteří měli ještě hrubší představy, prohlásili duši za vodu, jako Hippón. Důvodem jejich domněnky patrně je, že původ [sperma?] všeho je vlhkost (ἐκ τῆς γονῆς, ὅτι πάντων ὑγρόν). Těm, kteří tvrdili, že duše je krev; [Hippón] dokazoval, že sperma (γονή) není krev. Toto je však [podle něho] původní duší.“¹⁰⁵

Podobně se o něm vyjadřuje i Hippolytos:

„Hippón z Rhégia však pravil, že počátky jsou vlhko, tedy voda, a horko, tedy oheň. Z vody prý vznikl oheň, přemohl moc té, z níž se zrodil, a tak ustavil svět. Duši říká někdy mozek, jindy voda; neboť i sperma je nám zjevné za vlhka (γὰρ τὸ σπέρμα εἶναι τὸ φαινόμενον ἡμῖν ἐξ ὑγροῦ), z něho prý vzniká duše.“¹⁰⁶

Semena živočichů jsou naprosto zřejmým počátkem života. Mají vlhkou povahu a vzniká z nich život, který si tak jednotlivé generace předávají. Z vlhka tím vznikají bytosti, jejichž vlastní přirozenost je rovněž vlhká. I proto ve výčtu jednotlivých důvodů Aristotelés u Thaléta dále dodává, že „voda je počátkem přirozenosti vlhkých věcí“. Výše jsme viděli, že Aristotelés v dané pasáži užívá termín φύσις v úzkém vztahu k „prvku a počátku“, tedy k vlastní podstatě, kdy je akcentována její imanentní schopnost

pohybu a změny. D. W. Graham překládá termín φύσις ve smyslu „růstu“, a věta tak získává doslovný smysl, podle něhož je voda počátkem růstu vlhkých věcí.¹⁰⁷ V souvislosti s vlhkou povahou věcí pak P. F. O’Grady upozorňuje na odpradávnou známou tavitelnost kovů. Mohlo se jednat o další z momentů podporujících představu o vlhké podstatě mnoha věcí, která však nemusela být na první pohled vždy patrná. Sám Aristotelés potvrzuje vlhkou povahu mnoha kovů, když v *Meteorologicē*¹⁰⁸ tvrdí, že mohou být taveny žárem, přičemž přednost vody před kovem zmiňuje v dané souvislosti i v *Metafyzice*^{109, 110}.

— ARISTOTELOVA RACIONALIZACE

Ohlédneme-li se za jednotlivými důvody pro volbu vody za počátek, které nám Aristotelés předkládá, můžeme se ptát, proč mezi nimi v první řadě nefiguruje schopnost vody procházet různými skupenstvími. Že se voda z kapalného skupenství působením tepla mění v páru a v chladu se změní v pevný led, je přitom běžná zkušenost, která musela být Thalétovi dobře známa. Jde navíc o poznatek, který by dokonale zapadl do Aristotelovy představy podstaty a jejích proměn. Rovněž nejsou ani rámcově zmíněny naplaveniny bahna, jež s sebou přináší voda a jež se po jejím odpaření mění v tvrdou zemi, asociující kameny. Jimi by se mohlo uzavřít

105 Aristotelés, *De an.* I,2,405b2 = DK 38 A 10. Přel. Z. Kratochvíl.

106 Hippolytos, *Ref.* I,16 = DK 38 A 3. Přel. Z. Kratochvíl. K otázce vztahu duše, resp. mysli a mozku v současném kontextu viz Polák 2013.

107 Srov. Graham 2010, s. 28.

108 Aristotelés, *Meteor.* IV,10,389a8–9.

109 Aristotelés, *Met.* V,4,1015a9–10.

110 Srov. O’Grady 2002, s. 59–61.

celé schéma proměn, které doxografie přináší až pro Anaximena, u něhož jsou jednotlivé složky světa – od ohně po kameny – vyloženy prostřednictvím zřetelování a zhušťování vzduchu.¹¹¹ Až u třetího z Míléťanů tak máme doložen konkrétní proces změny. Jak ale upozorňuje D. W. Graham, musíme si uvědomit, že dnes vycházíme z naší vlastní fyzikální koncepce světa, kdy například led pokládáme za jedno ze skupenství vody. Nemůžeme však mít jistotu v tom, jak Thalés ve své době tyto proměny vody opravdu vykládal.¹¹²

Aristotelés nepřináší a zjevně se ani nepokouší přinést vyčerpávající výčet, neboť předkládá pouze některé charakteristické momenty. Po všech uvedených důvodech navíc náhle činí v textu krok stranou a vrací se ke staré tradici, z níž předtím Thaléta vyčlenil. Pokud uváděl vlhkou přirozenost semen a přirozenost vlhkých věcí, měli se obdobně o přirozenosti vyjadřovat ti, „kteří první vyprávěli o bozích“. Evidentně si je vědom výrazné analogie hlavních znaků mezi Thalétem a starou tradicí, v níž byli Ókeanos, Téthys a Styx¹¹³ obdobně pokládáni za původce vzniku:

„K hranicím Země teď jít mám úmysl, dárkyně plodů, / matka, kde bydlí Téthys a Ókean, prapůvod bohů [...].“¹¹⁴

Ókeanos, věčná řeka obtékající Zemi, z níž pramení veškeré řeky a moře,¹¹⁵ je považován doslova za „prapůvod všech“¹¹⁶, a stává se tak pravým rodičem.

Přestože je podle Aristotela Thalés s touto starou tradicí částečně spojen, zároveň ho od ní zřetelně odlišuje a přivádí do tenat filosofie. Nezahrnuje ho tak mezi teology či „smíšené teology“, mezi něž počítá Ferekýda ze Syru, neboť se neměl vyjadřovat pouze myticky.¹¹⁷ Ferekýda přitom Diogenés Laertios pokládá za prekursora italské větve filosofie, přičemž stejnou roli v rámci iónské větve svěruje právě Thalétovi.¹¹⁸ Pro nás je zajímavé, že Ferekýdés, který vytvářel různé etymologie, zároveň údajně vyložil pramen Styx jako „proud spermatu“¹¹⁹. Zmíněná Thalétova afinita ke staré tradici je nicméně „dotekem“ náboženských souvislostí, které bychom u něho měli jinak očekávat.¹²⁰

Pokud se porozhlédneme dále po všech Aristotelových racionalizujících důvodech, které měly Thaléta vybídnout k tomu, aby pokládal vodu za princip, vidíme, že se zakládají na zkušenosti a pocházejí z různých oblastí – z fyziologie, biologie, meteorologie nebo z kosmologie. Na žádný z nich přitom Aristotelés neklade důraz na úkor ostatních. Jednotným jmenovatelem je mu vznik a udržení života z vlhka. Vzhledem

111 Hippolytos, *Ref.* I,7,3 Marcovich = DK 13 A 7; Simplicios, *In Arist. Phys.* 24,26 = DK 13 A 5.

112 Srov. Graham 2006, s. 51–52; Guthrie 1962, s. 61; O'Grady 2002, s. 59, 61–63.

113 Homér, *Il.* XV,37.

114 Homér, *Il.* XIV,200–201. Přel. O. Vaňorný.

115 Homér, *Il.* XXI,195–197.

116 Homér, *Il.* XIV,246.

117 Aristotelés, *Met.* XIV,4,1091b8 = DK 7 A 7.

118 *DL* I,13 Marcovich.

119 Pseudo-Galénos (Porfyrios), *Ad Gaur.* 34,26 Kalbfl. = DK 7 B 7. Přel. Z. Kratochvíl.

120 Srov. O'Grady 2002, s. 75; Kratochvíl 2010, s. 205.

k tomu, že důvody jsou uvedeny takříkajíc najednou, vyjevuje se tím mimoděk i charakter raného myšlení, v němž se jednotlivé sféry přirozeně prolínaly. Thalés je tak stále pevně usazen v době, kdy podobné distinkce ještě nebyly učiněny a například kosmologie byla vykládána meteorologicky.¹²¹

Ačkoli jsme viděli, že všechny důvody pro nás *de facto* reprezentují typické rysy iónského myšlení, žádný z nich nemůžeme u Thaléta opravdu explicitně doložit, neboť se jedná pouze o pozdní vývody. Jakkoli navíc konstruují jisté Aristotelovo tápání, přesto zároveň představují významné vodítko, abychom porozuměli, jak ze své přírodovědné pozice iónské myšlení sám vnímal. Aristotelés jasně poukazuje na to, že výběr počátku byl v jeho očích veden představou vzniku života a jeho typických forem.¹²²

Sám přitom bezesporu neměl k dispozici žádný případný Thalétův spis. O jeho existenci ostatně panovala nejistota již v antice.¹²³ Vychází tak nejspíše z ústní tradice či z nám blíže neznámého pramene, kterého se dovolává s tím, že se v něm o Thalétovi v daném smyslu hovoří. Stejnou dikci zachovává i při dalších příležitostech, kdy Thaléta zmiňuje. V každém případě o Thalétovi panovalo v tradici obecně silné povědomí, přičemž jeho působení bylo zejména spojováno s oblastmi geometrie a astronomie.

Může se zdát proto pozoruhodné, že ve věci důležitosti vody a vlhka je pro nás

dnes Aristotelés *de facto* nejstarším autorem, který ji u Thaléta zmiňuje. Xenofanés, který opakovaně napadá Homéra i Hésioda, měl podle Diogena Laertia podobně vystupovat i proti Thalétovým názorům.¹²⁴ Diogenés ovšem zároveň dodává, že Xenofanés Thaléta ocenil v souvislosti s jeho úspěchy v astronomii. Ve stejném smyslu zmiňuje Diogenés i Hérodota, Hérakleita a Démokrita.¹²⁵ Můžeme jen spekulovat o tom, co podnítilo údajnou Xenofanovu kritiku. Zda případná Thalétova svázanost s tradičním myšlením, které je Xenofanovi obvykle trnem v oku, nebo nejasná souvislost právě s vodou jako základním konstituentem života.

Voda se u Thaléta vskutku poněkud vytrácí. Neobjevuje se mnoho dalších kontextů ozřejmujících její životodárné aspekty či případné přímé vazby s Thalétem. Přes občasné výjimky se autoři často omezují na lakonická konstatování, že ji Thalés pokládal za počátek všeho. Jak jsme zmínili, když Aristotelés zasazuje Thalétův výklad do své koncepce příčin, očividně vychází z tradovaných zpráv, které byly nejspíše obecné a kusé. Lze nicméně zmínit ještě další moment, který jej mohl utvrdit v přesvědčení o významné roli vody u Thaléta a podnítit jej k tomu, aby ji označil za Thalétův počátek všeho. Bezprostředně poté, co Aristotelés uvádí vodu jako počátek, se objevuje doplnění, které má uvedený výběr potvrdit: „proto také hlásal, že Země leží na vodě“. Až pak následují Aristotelovy vlastní racionalizující

121 Srov. Guthrie 1962, s. 62.

122 Srov. Guthrie 1962, s. 61.

123 DL I,23 = DK 11 A 1.

124 DL IX,18 = DK 21 A 1.

125 DL I,23 = DK 11 A 1.

asociace. Právě kosmologický motiv Země ležící na vodě přitom mohl být konkrétní zprávou, která se k Thalétovi vztahovala, přičemž zachovávala významnou roli vody.

Když se Aristotelés ve spisu *O nebi* zabývá pohybem a nehybností Země, přichází s koncepcí, kterou označuje za nejstarší doložené vysvětlení, které zároveň explicitně spojuje s Thalétem:

„Jiní však tvrdí, že [Země] spočívá na vodě. Takový je totiž nejstarší výklad, podle něhož prý Thalés z Míléty tvrdí, že [Země] setrvává [v klidu], neboť plave, jako plave dřevo nebo něco podobného. Žádná z takových věcí totiž přirozeně nespočívá na vzduchu, nýbrž na vodě, – takže není stejné vysvětlení ohledně Země a vody, která Zemi nese. Ze své přirozenosti totiž nesetrvává nahoře, ale spočívá na něčem.“¹²⁶

Viděli jsme, že se odkaz na danou koncepci objevuje i v závěru Simplikiova referátu. Stejně jako v případě pasáže z I. knihy *Metafyziky*, Aristotelés zde nijak nezastírá svou závislost na přebíraných informacích. A podobně celé pojetí opět spojuje s nejstarší tradicí, do níž zahrnuje Thaléta. Lze si povšimnout, že oproti úryvku v *Metafyzice* Aristotelés nyní přechází na kritickou nótu, kdy s uvedenou koncepcí polemizuje. Již nepřináší vlastní volné asociace, v nichž by se nesl na „Thalétově vlně“, ale následuje jeho cílená kritika. Mimo jiné se tak jedná o znamení původnosti představovaného výkladu. Navíc jde o naprosto

konkrétní pojetí, nadto z výsostné oblasti kosmologie. Jak jsme viděli, kosmologie se v archaické době úzce proplétala s meteorologií, a souvisela tak i s popisem života. Uvedená koncepce doslova spojuje oba Aristotelovy texty. Mohla tak sehrát roli pověstného střípku, který zapadl do „mozaiky“ a potvrdil Aristotelovi fundamentální roli vody u prvního z Míléťanů.

— ZÁVĚREM

Aristotelova reference v I. knize *Metafyziky*, v níž uvádí Thaléta jako prvního na scénu filosofie, představuje cenné svědectví o Aristotelově přístupu k archaické filosofii. Ačkoli Thaléta „zakleje“ do koncepce příčin, zároveň předkládá své vlastní důvody, proč Thalés zvolil vodu za počátek. Nezapře přitom svou přírodovědnou orientaci. Jakkoli je veden pouze účelově, jedná se o jistý pokus o porozumění tomuto archaickému mysliteli. Jeho racionalizace domnělých původních důvodů pak vykazuje znaky, které úzce souvisejí zejména se vznikem, s projevy a s uchováním života. Zároveň představují příznačné oblasti spojené s archaickou filosofií. Je proto možné, že celá pasáž přece jen směřuje k jádru Thalétovy výpovědi. Uplatněním koncepce příčin však Aristotelés musel nutně dospět k odlišným závěrům. Přesto nabízí způsob, jak celému pojetí rozumět i mimo peripatetické schematismy.

Je evidentní, že Aristotelés jednal pouze na základě zprostředkovaných a kusých informací, které měl k dispozici. Lze se domnívat, že Thalétovi přiřkl vodu za počátek zejména na základě Míléťanova spojení se starou tradicí,

¹²⁶ Aristotelés, *De caelo* II,13,294a28 = DK 11 A 14.

v níž voda sehrávala významnou úlohu. Nelze ovšem pochybovat o tom, že atributy náležející vodě byly i zde primárně odvozeny z jejích vlastností úzce spjatých se životem. Aristotelés se ale zároveň mohl opřít o informaci, podle níž

Thalés soudil, že Země spočívá na vodě. Tato zpráva mohla být ve skutečnosti dokonce určující, neboť pochází z klíčové kosmologické oblasti, která měla být spolu s geometrií jednou z Thalétových domén.

ZKRATKY

Seznam zkratek citovaných děl

DK	Diels, H., Kranz, W. (1951/1952). <i>Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch, I–III</i> . Berlin: Weidmann.
KRS	Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M. (2004). <i>Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty</i> (přel. F. Karfík, P. Kolev, T. Vitek). Praha: OIKOYMENH.
LSJ	Liddell, H. G., Scott, R. (1996). <i>A Greek-English Lexicon, With a Revised Supplement: Jones, H. S., McKenzie, R.</i> Oxford: Clarendon Press.
TP	Wöhrle, G. (Hrsg.) (2009). <i>Die Milesier: Thales</i> . Berlin: Walter De Gruyter.

Seznam zkratek biblických spisů

Gn	Genesis
----	---------

Seznam zkratek antických autorů

Áetios	
Plac.	Placita philosophorum

Alexandros z Afrodisiady

In Arist. Meteor.	In Aristotelis Meteorologica commentaria
-------------------	--

Aristotelés

An. post.	Analytica posteriora
De an.	De anima
De gener. animal.	De generatione animalium

De part. animal.	De partibus animalium
Eth. Nic.	Ethica Nicomachea
Hist. animal.	Historia animalium
Met.	Metaphysica
Meteor.	Meteorologica
Phys.	Physica

Censorinus

De die nat.	De die natali
-------------	---------------

Diodóros

Bibl. hist.	Bibliotheca historica
-------------	-----------------------

Diogenés Laertios

DL	Diogenis Laertii Vitae philosophorum
----	--------------------------------------

Eusebios

Praep. evan.	Praeparatio evangelica
--------------	------------------------

Hérodotos

Hist.	Historiae
-------	-----------

Hippolytos

Ref.	Refutatio omnium haeresium
------	----------------------------

Homér

Il.	Ilias
Od.	Odyssea

Lucretius

De rerum nat.	De rerum natura
---------------	-----------------

Ovidius

Metam.	Metamorphoses
--------	---------------

Platón

Menex.	Menexenus
Resp.	Respublica

Plútarchos

Quaest conv.	Quaestiones convivales
--------------	------------------------

Porfyrios

Ad Gaur. *Ad Gaurum quomodo
animetur fetus*

Pseudo-Plútarchos

Strom. *Stromata*

Sextos Empeirikos

Adv. math. *Adversus mathematicos*

Simplikios

In Arist. De caelo *In Aristotelis De caelo
commentaria*

In Arist. Phys. *In Aristotelis Physicorum
libros commentaria*

Theofrastos

Hist. plant. *Historia plantarum*

BIBLIOGRAFIE

Prameny

Diels, H. (1879). *Doxographi Graeci*. Berlin: G. Reimer.

Diels, H., Kranz, W. (1951/1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I–III. Berlin: Weidmann.

Graham, D. W. (2010). *The Texts of Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*, I. Cambridge: Cambridge University Press.

Mansfeld, J., Runia, D. T. (2009). *Aëtiana. The Method and Intellectual Context of a Doxographer*, II, *The Compendium* 1. Leiden, Boston: Brill.

Marcovich, M. (1986). *Hippolytus, Refutatio omnium haeresium*. Berlin: Walter de Gruyter.

Marcovich, M. (2008). *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*, I. Berlin: Walter de Gruyter.

Wöhrle, G. (ed.) (2009). *Die Milesier: Thales*. Berlin: Walter De Gruyter.

Wöhrle, G. (ed.) (2012). *Die Milesier: Anaximander und Anaximenes*. Berlin: Walter de Gruyter.

České překlady pramenů

Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů V. Hladký a kol.

Uváděné překlady antických autorů od Z. Kratochvíla byly převzaty z *Fysis.cz*. Dostupné [online] z: <<http://www.fysis.cz>> [cit. 31. 7. 2016].

Homér (1942). *Ílias* (přel. O. Vaňorný). Praha: J. Laichter.

Slovníky

Liddell, H. G., Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement: Jones, H. S., McKenzie, R. Oxford: Clarendon Press.

Sekundární literatura

Barnes, J. (1982). *The Presocratic Philosophers*. London: Routledge & Kegan Paul.

Campbell, G. L. (2000). „Zoogony and Evolution in Plato's *Timaeus*: the Presocratics, Lucretius and Darwin“. In: M. R. Wright (ed.), *Reason and Necessity. Essays on Plato's Timaeus*. London: Duckworth, s. 145–180.

Campbell, G. L. (2006). *Strange Creatures. Anthropology in Antiquity*. London: Duckworth.

Finkelberg, A. (1993). „Anaximander's Conception of the Apeiron“. *Phronesis* 38, s. 229–256.

Graham, D. W. (2006). *Explaining the Cosmos. The Ionian Tradition of Scientific Philosophy*. Princeton: Princeton University Press.

Graham, D. W. (2010). *The Texts of Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*, I. Cambridge: Cambridge University Press.

Graham, D. W. (2013). *Science Before Socrates. Parmenides, Anaxagoras, and the New As-*

tronomy. Oxford, New York: Oxford University Press.

Guthrie, W. K. C. (1962). *A History of Greek Philosophy*. I. *The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge: Cambridge University Press.

Guthrie, W. K. C. (1965). *A History of Greek Philosophy*. II. *The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Guthrie, W. K. C. (1986). *In the Beginning. Some Greek views on the Origins of Life and the Early State of Man*. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Hladký, V., Kočandrl, R., Kratochvíl, Z. (2012). *Evoluce před Darwinem. Nejstarší vývojová stadia evoluční nauky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Hobza, P. (2015). „Je skutečně zjevné, že Aristotelovi předchůdci hovořili o příčinách? (Met. 983b3)“. *Aither* 13, s. 46–55.

Cherniss, H. F. (1935). *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*. Baltimore: the Johns Hopkins press.

Kahn, Ch. H. (1960). *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*. New York: Columbia University Press.

Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M. (2004). *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty* (přel. F. Karfík, P. Koleč, T. Vítek). Praha: OIKOYMENH.

- Kočandrle, R. (2013). „Anaximenova duše“. *Aither* 9, s. 6–44.
- Kočandrle, R. (2014). *Anaximenés z Míléty*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kočandrle, R., Kleisner, K. (2011). „Evoluce ve vlhku zrozená: analogie a paralely Anaximandrový pra-evoluce a darwinovské evoluce“. *Dějiny věd a techniky* 4, s. 219–263.
- Kočandrle, R., Kleisner, K. (2013). „Evolution Born of Moisture: Analogies and Parallels Between Anaximander's Ideas on Origin of Life and Man and Later Pre-Darwinian and Darwinian Evolutionary Concepts“. *Journal of the History of Biology* 46, s. 103–124.
- Kratochvíl, Z. (2010). *Mezi mořem a nebem. Odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Lloyd, G. E. R. (1964). „The Hot and the Cold, the Dry and the Wet in Greek Philosophy“. *The Journal of Hellenic Studies* 84, s. 92–106.
- Loenen, J. H. (1954). „Was Anaximander an Evolutionist?“. *Mnemosyne* 7, s. 215–232.
- McDiarmid, J. B. (1953). „Theophrastus on the Presocratic Causes“. *Harvard Studies in Classical Philology* 61, s. 85–156.
- O'Grady, P. F. (2002). *Thales of Miletus. The Beginnings of Western Science and Philosophy*. Burlington, VT: Ashgate.
- Polák, M. (2013). *Filosofie mysli*. Praha: Triton.
- Stupňánek, B. (2010). „Vztah Anaximandrový zoogonie a antropogonie“. *Pro-Fil* 1, s. 37–54.